

ARTYKUŁY I MATERIAŁY / ARTICLES AND PAPERS / ARTIKEL UND MATERIALIEN

Andrzej Korytko

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, Polska

andrzej.korytko@uwm.edu.pl • <https://orcid.org/0000-0003-3602-7494>

Senatorowie z Prus Królewskich i Warmii na sejmach w czasie panowania Władysława IV Wazy – rekonesans

Senators from Royal Prussia and Warmia at Sejms
during the Reign of Władysław IV Vasa: A Preliminary Survey

Senatoren aus Königlich-Preußen und Ermland auf den Sejm-
Versammlungen während der Regierungszeit von Władysław IV.
Waza – eine Bestandsaufnahme

Słowa kluczowe: Stanisław August, Stanisław Poniatowski, podróże edukacyjne w XVIII w.,
Grand Tour, korespondencja

Keywords: Royal Prussia, Warmia, senators, Old-Polish parliamentarism, Władysław
IV Vasa

Schlüsselworte: Königlich-Preußen, Ermland, Senatoren, altpolnischer Parlamentarismus,
Władysław IV. Waza

STRESZCZENIE

Artykuł stanowi próbę analizy aktywności senatorów z Prus Królewskich i Warmii w senacie za panowania Władysława IV Wazy. Omawia ich uczestnictwo w sejmach oraz działalność podczas obrad parlamentarnych, obejmującą m.in. udział w wotach senatorskich i pracach w komisjach. Przeprowadzona analiza pokazuje, że senatorowie ci nie wyróżniali się szczególną aktywnością na tle innych dostojników koronnych uczestniczących w sejmach w tym okresie. Trudno doszukiwać się też wśród senatorów z interesujących nas prowincji sejmowych graczy występujących na pierwszej linii politycznych inicjatyw czy parlamentarnych rozgrywek. Zabierali oni jednak głos w sprawach dotyczących reprezentowanych przez nich prowincji.

ABSTRACT

The present paper endeavours to examine the political engagement of senators from Royal Prussia and Warmia at the sejms held during the reign of Władysław IV Vasa. It provides information on the senatorial representation -both secular and ecclesiastical-from these regions at the sejms of the Polish-Lithuanian Commonwealth. Drawing on archival records, the analysis scrutinizes their participation in parliamentary deliberations, including involvement in senatorial voting and committee work. The findings indicate that these senators were not particularly active when compared to other Crown dignitaries participating in the sejms. Nevertheless, they would speak out on matters pertinent to the provinces they represented and played a supporting role within the parliamentary structure of Władysław IV Vasa's reign.

ZUSAMMENFASSUNG

Der Artikel ist ein Versuch, die Aktivitäten der Senatoren aus Königlich-Preußen und Ermland im Senat während der Regierungszeit von Władysław IV. Waza zu analysieren. Die Publikation enthält Informationen über die Vertretung der Senatoren auf den Sejm-Versammlungen in der Republik beider Nationen, sowohl der weltlichen als auch der geistlichen. Es wird ihre Teilnahme an den Sejm-Versammlungen und ihre Tätigkeit während der Parlamentssitzungen erörtert, darunter ihre Beteiligung an Senatorenabstimmungen und die Arbeit in Ausschüssen. Die durchgeführte Analyse zeigt, dass sich diese Senatoren im Vergleich zu anderen Kronbeamten, die an den Sejm-Versammlungen teilnahmen, nicht durch besondere Aktivität auszeichneten. Sie konnten jedoch in Angelegenheiten, die die von ihnen vertretenen Provinzen betrafen, das Wort ergreifen und bildeten ein zweitrangiges Glied in der parlamentarischen Struktur von Władysław IV. Waza.

Prusy Królewskie i Warmia to ziemie, które w senacie Rzeczypospolitej Obojga Narodów były reprezentowane przez osiem senatorskich urzędów. Wśród nich było dwóch senatorów duchownych: biskup warmiński i biskup chełmiński oraz sześciu świeckich – wojewodowie: chełmiński, malborski i pomorski oraz kasztelanowie więksi (krzesłowi): chełmiński, elbląski i gdański. Wszystkie z wymienionych urzędów były godnościami wielkosenatorskimi. Dla porównania Wielkopolska właściwa, czyli województwa: poznańskie i kaliskie były reprezentowane przez siedmiu senatorów większych: dwóch duchownych (arcybiskup gnieźnieński i biskup poznański), dwóch wojewodów (poznański i kaliski) i trzech kasztelanów większych (poznański, kaliski, gnieźnieński), a Małopolska właściwa, czyli województwa: krakowskie, sandomierskie i lubelskie zajmowały osiem krzeseł wielkosenatorskich: jedno duchowne (biskup krakowski), czterech wojewodów (kasztelan krakowski i wojewodowie: krakowski, sandomierski, lubelski) i trzech kasztelanów większych (sandomierski, wojnicki, lubelski). Podobną liczbę – siedem – urzędów wielkosenatorskich posiadało Mazowsze (województwa: mazowieckie, płockie i rawskie): biskup płocki, trzech wojewodów (płocki, warszawski i rawski) oraz trzech kasztelanów większych (płocki, czerski i rawski).

Z tego krótkiego przeglądu wielkosenatorskich urzędów widać wyraźnie, że tzw. „górne” województwa małopolskie i wielkopolskie nie posiadały liczebnej przewagi

w senatorskich głosach. Jeśli jednak przyjrzyć się miejscom senatorów z Prus Królewskich zajmowanym w senacie, to już sytuacja wygląda nieco inaczej. W przypadku świeckich zarówno wojewodowie, jak i kasztelanowie zajmowali jedno z ostatnich miejsc w swoich grupach wśród senatorów koronnych, co w jakimś stopniu świadczyło o randze województw pruskich. Gdy dodamy do tego silną liczebnie, aczkolwiek słabszą w kontekście znaczenia grupę kasztelanów mniejszych (drażkowych), to znaczenie kilku senatorów z Prus Królewskich i Warmii będzie jeszcze mniejsze. Lepiej sytuacja przedstawiała się wśród senatorów duchownych, ponieważ biskup warmiński zajmował szóste (alternata z biskupem łuckim), a chełmiński dziesiąte miejsce na trzynastu senatorów koronnych. Liczebnie siła polityczna województw górnych była więc znaczna, przynajmniej „na papierze”, oczywiście pod warunkiem odpowiedniej frekwencji, a z tą jak wiadomo nie było najlepiej, co pokazują badania z czasów Wazów¹.

Niniejszy artykuł jest próbą pokazania wybranych elementów aktywności reprezentacji senatorskiej Prus Królewskich i Warmii na sejmach za drugiego Wazy na tle pozostałych Koroniarzy z izby wyższej. Zanim przejdę do analizy sejmowej działalności warto przypomnieć, że Władysław IV Waza przejął po ojcu pełny stan senatorski interesujących nas ziem. Jedyny problem, z którym na początku panowania musiał się zmierzyć, to obsada biskupstwa warmińskiego po awansie na biskupstwo

¹ Na temat aktywności senatorskiej pisali: J. Serebryński, *Aktywność senatorów wielkopolskich na sejmach drugiej połowy panowania Zygmunta III Wazy (1611–1632)*, „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” 1981, z. 18, s. 5–16; idem, *Biskupi na sejmach za panowania Zygmunta III Wazy*, w: *Jezuicka Ars Historica. Prace ofiarowane Księdzu Profesorowi Ludwikowi Grzebieniowskiemu SJ*, red. M. Inglot, S. Obirek, Kraków 2001, s. 499–514; idem, *Parlamentarystyka drugiej połowy panowania Zygmunta III Wazy*, Opole 1989; idem, *Senatorowie na sejmach 1629–1632*, „Zeszyty Naukowe WSP w Opolu” (dalej: ZN WSP w Opolu) 1980, seria „Historia”, t. XVI, s. 43–54; idem, *Senatorowie na sejmach z lat 1611–1623*, ZN WSP w Opolu 1990, seria „Historia”, t. XXVII, s. 97–134; A. Filipczak-Kocur, J. Serebryński, *Senatorowie na sejmach okresu wojny pruskiej ze Szwecją (1626–1629)*, „Sprawozdania Opolskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk” (dalej: Sprawozdania OTPN), 1981, Seria A, nr 17, s. 21–35; W. Kaczorowski, *Biskupi, wojewodowie i kasztelanowie krakowscy na sejmach za panowania Zygmunta III Wazy*, „Studia Historyczne”, 1991, R. 34, z. 4 (135), s. 535–549; idem, *Senatorowie na sejmach 1587/88–1609*, ZN WSP w Opolu 1990, seria „Historia”, t. XXVII, s. 17–58; idem, *Senatorowie na sejmie konwokacyjnym i elekcyjnym 1632 roku*, „Czasopismo Prawno-Historyczne”, 1983, t. XXXV, z. 1, s. 221–233. Uczestników pojedynczych sejmów poddała analizie Anna Filipczak-Kocur: eadem, *Senatorowie i posłowie koronni na sejmie 1607 roku*, „Przegląd Historyczny” 1985, t. LXXVI, z. 2, s. 291–303; eadem, *Senatorowie i posłowie na sejmie »pacyfikacyjnym« w 1589 roku*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1982, t. XXXIV, z. 2, s. 197–213, a także Janusz Dorobisz, *Uczestnicy sejmów nadzwyczajnych z 1624 roku*, ZN WSP w Opolu 1990, seria „Historia”, t. XXVII, s. 135–154 oraz Andrzej Domański, *Frekwencja senatorów na sejmie zwyczajnym 1625 roku na tle porównawczym*, Sprawozdania OTPN 1982, Seria A, nr 19, s. 9–12; S. Ochmann, *Frekwencja senatorów na sejmach za panowania Jana Kazimierza Wazy (1649–1668)*, ZN WSP w Opolu 1988, seria „Historia”, t. XXVI, s. 117–129; S. Ochmann-Staniszevska, Z. Staniszevski, *Sejm Rzeczypospolitej za panowania Jana Kazimierza Wazy. Prawo – doktryna – praktyka*, t. II, Wrocław 2000, s. 30–35; J.S. Dąbrowski, *Senat koronny. Stan sejmujący w czasach Jana Kazimierza*, Kraków 2000, s. 11–46; J. Serebryński, *Biskupi – podkanclerzowie i kanclerze na sejmach Zygmunta III i Władysława IV Wazów*, w: *Przeszłość odległa i bliska. Marcelemu Kosmanowi w sześćdziesiątą rocznicę urodzin*, red. K. Robakowski i in., Poznań 2000, s. 181–187; idem, *Udział arcybiskupów gnieźnieńskich w sejmach epoki polskich Wazów: 1587–1668*, w: *1000 lat Archidiecezji Gnieźnieńskiej*, red. J. Strzelczyk i J. Górny, Gniezno 2000, s. 245–261; idem, *Senatorowie duchowni a sprawy państwa w pierwszej połowie XVII wieku. Stan badań i postulaty*, w: *Pamiętnik XVI Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich*, t. III, cz. 1: *Przełomy historii*, red. K. Ruchniewicz, J. Tyszkiewicz, W. Wrzesiński, Toruń 2002, s. 421–431; J. Dorobisz, W. Kaczorowski, *Sieradzanie – arcybiskupami gnieźnieńskimi za panowania Wazów: 1587–1668*, w: *1000 lat Archidiecezji...*, s. 263–281.

krakowskie przyrodniego brata Jana Olbrachta Wazy. Diecezję warmińską król postanowił przekazać podczas elekcji biskupowi przemyskiemu Henrykowi Firlejowi, ale pod warunkiem, że Firlej zrzeknie się opactwa w Tyńcu. Biskup przemyski odmówił i pozostał przy swojej diecezji, a biskupstwo warmińskie ostatecznie dostało się w ręce sekretarza wielkiego koronnego Mikołaja Szyszkowskiego².

Z senatorów, których Władysław IV zastał podczas obejmowania władzy, trzech posiadało dłuższy staż senatorski i tym samym większe doświadczenie w sprawowaniu godności. Byli to, zgodnie z porządkiem zasiadania w senacie, biskup chełmiński – Jakub Zadzik, wojewoda chełmiński – Melchior Wejher oraz wojewoda malborski – Samuel Konarski. Zadzik piastował godność biskupią od 1624 r., będąc jednocześnie od 1628 r. kanclerzem wielkim koronnym, Wejher awansował na województwo w 1626 r. z kasztelanii elbląskiej, piastowanej od 1619 r., natomiast Konarski otrzymał województwo malborskie trzy lata później i opuścił ostatnie wśród Koroniarzy krzesło wojewody pomorskiego, na którym zasiadał od 1626 r. po awansie z kasztelanii gdańskiej posiadanej od 1618 r.³

Pozostali senatorowie zasiadali na urzędach senatorskich po raz pierwszy, a ich awanse nastąpiły na krótko przed objęciem władzy przez Władysława IV. Wojewoda pomorski Paweł Działyński sprawował urząd od 1630 r., kasztelan chełmiński Fabian Cema (von Zehmen) oraz kasztelan elbląski Jan Wiesiołowski – od 1626 r., a kasztelan gdański Stanisław Działyński – od 1628 r. Trzej ostatni awansowali do elity senatorskiej z podkomorstw. Z uwagi na to, że godność senatorska była dożywotnia, pierwszą zmianą poza wspomnianym Szyszkowskim, której dokonał Władysław IV była nominacja 30 IV 1636 r. Łukasza Elżanowskiego na kasztelanę chełmińską po śmierci Fabiana Cemy⁴. Przez cały okres panowania drugi Waza przeprowadził wśród świeckich senatorów Prus Królewskich trzynaście nominacji, a wśród duchownych – sześć. Tak w skrócie wyglądała grupa senatorów Prus Królewskich, z którymi król układał sobie relacje sejmowe i pozasejmowe⁵.

² A.S. Radziwiłł, *Pamiętnik o dziejach w Polsce*, oprac. A. Przyboś i R. Żelewski, t. I: 1632–1636, Warszawa 1980, s. 285. Szczegóły zob. I. Makarczyk, *Warmia w okresie rządów biskupa Mikołaja Szyszkowskiego (1633–1643)*, Olsztyn 2017, s. 39–40.

³ Zob. J. Dorobisz, *Jakub Zadzik (1582–1642)*, Opole 2000, passim; W. Dworzaczek, *Konarski Samuel h. Ossoria vel Kolczyk (zm. 1641)*, w: *Polski Słownik Biograficzny* (dalej: PSB), t. XIII, Wrocław-Warszawa-Kraków 1967–1968; *Urzędnicy Prus Królewskich XV–XVIII wieku. Spisy*, oprac. K. Mikulski, Wrocław-Warszawa-Kraków 1990, s. 77, 110.

⁴ Zob. S. Bodniak, *Działyński Stanisław, syn Stanisława*, w: PSB, t. VI, Kraków 1948, s. 97; P. Czaplewski, *Czema (Zehmen) Fabian (zm. 1636)*, w: PSB, t. IV, Kraków 1938, s. 328–329; idem, *Elżanowski Łukasz, h. własnego*, w: PSB, t. VI..., s. 240; *Urzędnicy Prus Królewskich...*, s. 55, 87, 136.

⁵ Szczegóły dotyczące nominacji wśród urzędników świeckich zob. *Urzędnicy Prus Królewskich...*, passim. Warto podkreślić, że Krzysztof Mikulski w interesujących nas przypadkach częściowo potwierdził ustalenia Pawła Czaplewskiego, który jako pierwszy opracował spisy urzędników ziemskich oraz starostów pruskich. Zob. P. Czaplewski, *Senatorowie świeccy, podskarbiowie i starostowie Prus Królewskich w latach 1454–1772*, „Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu”, 1919–1921, R. 26–28. Autor *Urzędników Prus Królewskich...* do uściślenia dat wykorzystał Sumariusz herbarza szlachty prusko-polskiej Jana Karola Dachnowskiego z Archiwum Państwowego w Toruniu. Trzy dekady temu ten cenny herbarz wydał Zdzisław Pentek – zob. J.K. Dachnowski, *Herbarz szlachty Prus Królewskich z XVII wieku*, Z rękopisów Biblioteki Kórnickiej i Biblioteki Narodowej odczytał, wstępem i przypisami opatrzył Z. Pentek, Kórnik 1995.

Warto przypomnieć, że w okresie panowania Władysława IV Wazy, licząc od sejmiku koronacyjnego w 1633 r. odbyło się 15 sejmów, w tym 5 sejmów nadzwyczajnych. Jedynie na sejmie w 1643 r. nie odnotowano obecności ani jednego z senatorów z Prus Królewskich i Warmii, natomiast żadnego z władysławowskich sejmów nie zaszczycili swoją obecnością kasztelanowie chełmińscy, których w czasie panowania Władysława IV było pięciu. Szczegółową frekwencję urzędów przedstawia tabela 1 (zob. następna strona).

Z danych przedstawionych w tabeli 1 wynika, że tylko na dwóch sejmach zwyczajnych – w 1635 i 1646 r. – liczba senatorów z Prus Królewskich i Warmii przekroczyła frekwencję 50%. Na sejmy w latach 1638 i 1639 przybyła dokładnie połowa (4) przedstawicieli interesujących nas ziem. Natomiast pozostałe sejmy odbywały się z frekwencją poniżej 40%. Ogólna frekwencja, biorąc pod uwagę wszystkie sejmy, wyniosła 37%, gdy tymczasem frekwencja wszystkich Koroniarzy w tym okresie ukształtowała się na poziomie nieco powyżej 27%. Jeśli jednak porównamy obecność senatorów z Prus Królewskich i Warmii wyłącznie z koronnymi urzędami wielkoseńatorskimi (arcybiskupi, biskupi, wojewodowie, kasztelanowie więksi i ministrowie), których frekwencja wyniosła 36,9%, to uzyskany wynik właściwie się nie różni⁶. Rzecz jasna, na poziom frekwencji miała wpływ absencja sejmowa wszystkich kasztelanów chełmińskich: Fabiana Cemy, Łukasza Elżanowskiego, Stanisława Działyńskiego, Jakuba Wejhera oraz Wojciecha Czerskiego.

Dzieląc panowanie na dwa okresy – pierwszy obejmujący siedem zjazdów z lat 1633–1638 oraz drugi, liczący osiem zjazdów z lat 1639–1647 możemy zaobserwować pewne tendencje. W pierwszym okresie zanotowano 22 obecności, co dało frekwencję wynoszącą 39%. Również w drugim okresie były 22 obecności (34%). Pięcioprocentowy spadek jest mniejszy w porównaniu z frekwencją dotyczącą wszystkich urzędów koronnych⁷. Do niższej frekwencji przyczyniły się głównie dwa sejmy z lat 1642 i 1645, kiedy odnotowano obecność zaledwie dwóch senatorów: kasztelana elbląskiego (1642) i kasztelana gdańskiego (1645).

Żeby dopełnić statystyczny obraz wypadu podać frekwencję na sejmach zwyczajnych i nadzwyczajnych. W przypadku dziesięciu sejmów ordynaryjnych odnotowaliśmy 33 obecności, czyli średnio trzech senatorów uczestniczyło w obradach każdego z sejmów, co stanowiło 41% grupy. Zdecydowanie słabiej wyglądała frekwencja na pięciu sejmach ekstraordynaryjnych – nie odbiegało zresztą to od ówczesnej tendencji. Na sejmach nadzwyczajnych odnotowano jedenaście obecności, czyli

⁶ Obliczenia własne także dla pozostałych analiz porównawczych z całością grupy senatorów koronnych. A. Korytko, *"Na których opiera się Rzeczpospolita". Senatorowie koronni za Władysława IV Wazy*, Olsztyn 2015, s. 64, 67.

⁷ Dla wszystkich Koroniarzy te dane przedstawiają się następująco: 32,3% dla okresu 1633–1638 i 23,3% dla lat 1639–1647. Natomiast wśród senatorów większych frekwencja wyniosła 42,2% dla lat 1633–1638 i 32,3% dla sejmów z okresu 1639–1647.

Tabela 1. Urzędy senatorskie Prus Królewskich i Warmii reprezentowane na sejmach w latach 1633–1647.

Urząd	1633	1634	1635 I	1635 II	1637 I	1637 II	1638	1639	1640	1641	1642	1643	1645	1646	1647	obecny	wotował
Biskup warmiński		o	o	w			o		o	o						6	1
Biskup chełmiński	w	w	o		w		w			o				o	o	8	4
Wojewoda chełmiński		o	o				o							o		4	0
Wojewoda malborski			o		o		o	o			o			o		6	0
Wojewoda pomorski	o		o	o	o		o	o	o		o	o		o	w	10	1
Kasztelan chełmiński																0	0
Kasztelan elbląski			o		o					w				o		4	1
Kasztelan gdański						o		w		o		o	o	w		6	2
	2	3	6	2	3	2	4	4	2	3	1	3	1	5	3	44	9

Legenda: o – obecny; w – wotował.

Źródło: obliczenia własne⁸

⁸ Opracowano na podstawie: 1633 – Archiwum Państwowe w Gdańsku (dalej: APGd), sygn. 300,29/113, k. 17v-20v; 61; 1634 – APGd, sygn. 300,29/114, k. 116v; 122–123, 127v; 131; 1635 I – APGd, sygn. 300,29/115, k. 103v-104, 107, 120, Archiwum Główne Akt Dawnych, Metryka Koronna sygn. 180, k. 393v; 1635 II – APGd, sygn. 300,29/115, k. 291–292, Biblioteka Uniwersyteku Wrocławskiego (dalej: BUWr), Akc. 1949/439, k. 373v; 1637 I – APGd, sygn. 300,29/118, k. 14v, 34v-35; 1637 II – APGd, sygn. 300,29/118, k. 245v – APGd, sygn. 300,29/121, k. 137v; 1639 – APGd, sygn. 300,29/122, k. 110v-112v, 115, 128v, Biblioteka Książąt Czartoryskich (dalej: BCz), sygn. 375, k. 554; 1640 – BUWr, Akc. 1949/440, k. 26–26v; 1641 – BUWr, Akc. 1949/440, k. 80v; 82, A.S. Radziwiłł, *Pamiętnik o dziejach w Polsce*, oprac. A. Przyboś i R. Żelewski, t. II: 1637–1646, Warszawa 1980, s. 264; 1642 – APGd, sygn. 300,29/124, k. 253–253v; 1643 – APGd, sygn. 300,29/125, k. 75; 1645 – Biblioteka Kórnicka, sygn. 347; 1646 – APGd, sygn. 300,29/127, k. 112v, Biblioteka Narodowa (dalej: BN), Biblioteka Ordynacji Zamoyskich (dalej: BOZ), sygn. 855, k. 458–460v; 469, BN, BOZ sygn. 858, k. 104v i 107v, *Stanisława Oświęcimska diariusz 1643–1651*, wyd. W. Czermak, Kraków 1907, s. 186; 1647 – APGd, sygn. 300,29/128, k. 108, 110v, 123v; 280.

28% ogółu stanu senatorskiego prowincji⁹. Trudno wysnuwać jednoznaczne wnioski z danych statystycznych, które w pewnym stopniu zniekształcają rzeczywistość, ale z pewnością stanowią materiał, który pozwala uchwycić pewne tendencje szczególnie w dłuższym czasie.

Warto w tym miejscu prześledzić indywidualną aktywność elity senatorskiej, którą przedstawiono w tabeli nr 2 przy założeniu trzech i więcej obecności na sejmach. W pierwszej „siódemce” znalazło się trzech wojewodów oraz po dwóch biskupów i kasztelanów. Najbardziej aktywnym parlamentarzystą okazał się wojewoda pomorski Paweł Działyński oraz biskup warmiński Mikołaj Szyszkowski. 100-procentową obecnością wykazał się biskup chełmiński Jakub Zadzik, który po nominacji na biskupstwo krakowskie, równoznacznej z utratą kanclerstwa wielkiego koronnego, równie skwapliwie zjeżdżał na obrady. Zdecydowanie gorzej przedstawia się aktywność senatorów w trakcie wotowania. Jedynie dwóch biskupów chełmińskich wotowało dwa razy: Jakub Zadzik, przede wszystkim dlatego, że piastował urząd kanclerza wielkiego koronnego, oraz Jan Lipski. Co więcej, tylko na jednym sejmie (w 1639 r.) wotowało dwóch senatorów z Prus Królewskich. Byli to biskup chełmiński Kasper Działyński oraz kasztelan gdański Jan Zawadzki. Warto w tym miejscu dodać, że 9 wygłoszonych wotów na 44 stwierdzonych obecności daje 20%, co jest dość dobrym wynikiem na tle wszystkich wotujących Koroniarzy¹⁰.

Tabela 2. Najaktywniejsi senatorowie z Prus Królewskich i Warmii na sejmach w latach 1633–1647 (według liczby obecności).

Lp.	Senator	Pełniony urząd (lata sprawowania funkcji)	Liczba obecności	Procent możliwych obecności
1	Paweł Działyński	wojewoda pomorski (1630–1643)	8	67
2	Mikołaj Szyszkowski	biskup warmiński (1633–1643)	6	60
3	Samuel Konarski	wojewoda malborski (1629–1641)	4	40
4	Jakub Zadzik	biskup chełmiński (1624–1635)	3	100
5	Gerard Denhoff	Kasztelan gdański (1642–1643), wojewoda pomorski (1643–1648)	3	75
6	Jan Zawadzki	kasztelan gdański (1637–1642)	3	50
7	Jan Wiesiołowski	kasztelan elbląski (1626–1642)	3	27,2
8	Melchior Wejher	wojewoda chełmiński (1626–1643)	3	25

Źródło: obliczenia własne.

⁹ Dla porównania na 10 sejmach zwyczajnych frekwencja wszystkich senatorów koronnych wyniosła 29,1%, a na 5 sejmach nadzwyczajnych 24,3% - zob. A. Korytko, op. cit., s. 65.

¹⁰ Frekwencja wśród wotujących senatorów koronnych w latach 1633–1647 wyniosła 14,5% - ibidem, s. 126.

Większość senatorów z interesujących nas ziem przyjeżdżała z opóźnieniem na obrady. Czy spóźniali się z premedytacją, nie sposób ustalić, aczkolwiek nie różnili się w tym aspekcie od pozostałej elity senatorskiej, a przyczyny spóźnień były różne. W dotarciu na inaugurację obrad mogły przeszkodzić choćby nieprzejezdne trakty czy przedsejmowe choroby. Również sama obecność poszczególnych senatorów była uzależniona od wielu czynników. Jednym z nich był wiek, który często nie pozwalał dygnitarzowi na pełną niewygód i niebezpieczeństw podróż na miejsce obrad. Z senatorów, których zastał na urzędzie Władysław IV w 1633 r., niektórzy byli już jednak w zaawansowanym wieku: wojewoda chełmiński Melchior Wejher miał 59 lat, kasztelan chełmiński Fabian Cema ok. 58 lat, biskup chełmiński Jakub Zadzik – 51 lat. Na ich tle wojewoda pomorski Paweł Działyński był „młodzieniaszkiem”, gdyż w chwili koronacji drugiego Wazy miał około 40 lat.

Jeśli już przybywali na sejm, brali czynny udział w różnych etapach procedury sejmowej. Pomijam tu zwyczajowe obowiązki biskupów chełmińskich, którzy z racji funkcji ministerialnych trzymali pieczęcie koronne: kanclerza Jakuba Zadzika i podkanclerzego Andrzeja Leszczyńskiego – ich aktywność sejmowa była bowiem związana z piastowanym urzędem a nie godnością biskupią, więc nie będziemy jej analizować. Jedną z istotnych prac w senacie było uczestnictwo w zwoływanych w czasie sejmu – najczęściej tajnych – radach senatu. I tak na sejmie nadzwyczajnym w 1635 r. widzimy na takiej radzie obydwu obecnych senatorów: biskupa warmińskiego Mikołaja Szyszkowskiego oraz wojewodę pomorskiego Pawła Działyńskiego. Obydwaj sprzeciwili się poślubieniu przez króla palatynówny Elżbiety Wittelsbach¹¹. Na sejmie zwyczajnym w 1637 r. w czterech tajnych radach senatu uczestniczył biskup chełmiński Jan Lipski (20 stycznia, 13, 15 i 24 lutego)¹². Szczególnie tej trzeciej radzie warto poświęcić kilka zdań. Jest potwierdzeniem, że król w sprawach szczególnej wagi, których nie zamierzał omawiać na szerszym forum, zapraszał wskazanych przez siebie senatorów. Na radzie senatu z 15 lutego obecni byli: arcybiskup gnieźnieński Jan Wężyk, biskup krakowski Jakub Zadzik, biskup chełmiński Jan Lipski, podkanclerzy koronny Piotr Gembicki, kasztelan krakowski Stanisław Koniecpolski, wojewoda sieradzki Kasper Denhoff oraz kanclerz wielki litewski Albrycht S. Radziwiłł. Temu wąskiemu gronu najbardziej zaufanych senatorów Władysław IV wyjawiał zamiar małżeństwa z córką cesarza¹³. W tej sprawie ci sami doradcy obradowali również na radzie 24 lutego, na której miano zapoznać się z pismem „wykoncypowanym przez biskupa chełmińskiego” w sprawie mariażu. Czekala ich jednak niespodzianka, ponieważ na posiedzenie niespodziewanie przyszedł niezaproszony

¹¹ A.S. Radziwiłł, op. cit., t. I, s. 479–480 i 485.

¹² APGd, sygn. 300,29/118, k. 14v; A.S. Radziwiłł, op. cit., t. II, s. 17–18, 24.

¹³ A.S. Radziwiłł, op. cit., t. II, s. 18; W. Czapliński, *Senat za Władysława IV*, w: *Studia historyczne ku czci Stanisława Kutrzeby*, t. I, Kraków 1938, s. 95.

senator. Monarcha, szanując powagę godności senatorskiej, nie wyprosił niechcianego gościa, ale bardzo szybko zmienił tematykę obrad i poddał pod dyskusję sprawy relacji z Siedmiogrodem, Tatarami i Mołdawią¹⁴. Na marginesie funkcjonowanie Lipskiego w ścisłym gronie królewskich doradców zaowocuje awansem w 1638 r. na arcybiskupstwo gnieźnieńskie.

Innym przejawem aktywności senatorskiej był udział w zwoływanych podczas sejmiku komisjach. Nie posiadamy komplementarnych danych dotyczących składu takich komisji, bo adnotacje w diariuszach często ograniczały się tylko do lakonicznych zapisów o powołaniu jakiejś deputacji i stwierdzeniu, że było w niej np. czterech kasztelanów, jak chociażby na sejmie w 1642 r.¹⁵ W tych komisjach senatorowie z Prus Królewskich i Warmii z pewnością uczestniczyli, nie wiadomo jednak, jak często. Przykład sejmiku z 1638 r., na którym obecnych było 5 senatorów z Prus Królewskich, pokazuje, że w żadnej z senatorsko-poselskich deputacji nie znalazł się senator z interesujących nas ziem. Ale już np. w 1646 r. w skład komisji do wysłuchania podskarbińskich rachunków wszedł kasztelan gdański Stanisław Kobierzycki¹⁶.

Jednym z głównych zadań senatorów obecnych w czasie obrad był udział w sądzie sejmowym. Nie wdając się w szczegóły związane z jego omówieniem¹⁷, warto zauważyć, że jedna ze spraw dotycząca interesujących ziem absorbowwała wokandę sądową przez kilka lat. W 1643 r. na sądzie sejmowym stanęła sprawa wojewody pomorskiego Pawła Działyńskiego i gdańskiego mieszczanina Gerharda von Proenena (Proena). Sądzone o starostwo sobowidzkie, które Proenen odkupił od wojewody sieradzkiego Kaspra Denhoffa. Działyński, roszcząc sobie prawa do spornego terytorium, zakwestionował prawo dożywotniego posiadania dóbr Rzeczypospolitej przez mieszczan i wystarał się o królewską zgodę na rozstrzygnięcie sporu na drodze prawnej. W 1636 r. właściwie było już po sprawie, ponieważ sąd nadworny wydał korzystny dla wojewody wyrok, ale został on oprotestowany przez kanclerza wielkiego litewskiego Albrychta S. Radziwiłła oraz referendarza koronnego Remigiana Zaleskiego. Ostatecznie spór miał rozstrzygnąć sąd sejmowy¹⁸. Jak się okazało, proces na sejmie ciągnął się już od sześciu lat. Na sejmie zwyczajnym w 1637 r. posłowie pruscy w dniu 19 lutego, wstawiając się za wojewodą pomorskim, prosili o osądzenie sprawy¹⁹. Dwa dni później również przedstawiciele izby poselskiej interweniowali u króla w sprawie wydania wyroku²⁰. Sprawę odłożono jednak zapewne do następnego sejmiku zwyczajnego, choć informacje o procesie pojawiają się dopiero w diariuszu

¹⁴ A.S. Radziwiłł, op. cit., t. II, s. 22.

¹⁵ BUWr, Akc. 1949/440, k. 110–111, Diariusz sejmiku dwuniedzielnego warszawskiego 1642.

¹⁶ Biblioteka Jagiellońska (dalej: BJ), sygn. 49, s. 161.

¹⁷ Szerzej zob. A. Korytko, op. cit., s. 151–155.

¹⁸ A.S. Radziwiłł, op. cit., t. II, s. 349.

¹⁹ BCz, sygn. 390, s. 313, Diariusz sejmiku [...] sześciuniedzielnego [...] 1637.

²⁰ APGd, sygn. 300,29/118, k. 35, Recessus generalis 1637.

sejmowym z 1641 r., kiedy to po raz kolejny proces odroczone²¹. W ten sposób sprawa stała na wokandzie na sejmie w 1643 r. Spór rozpatrywano 20 marca, a wszyscy obecni z wyjątkiem biskupów: krakowskiego Piotra Gembickiego, poznańskiego Andrzeja Szołdrskiego, łuckiego Andrzeja Gembickiego i przemyskiego Aleksandra Trzebińskiego oraz trzech niewymienionych z nazwiska kasztelanów byli przeciwko gdańszczaninowi²². Jednak materia była na tyle skomplikowana, że sprawę postanowiono oddać do dalszego procedowania królowi²³. Tymczasem monarcha zlecił załagodzenie sporu wojewodzie sieradzkemu Kasprowi Denhoffowi oraz kanclerzowi litewskiemu Albrychtowi S. Radziwiłłowi, których zadaniem było doprowadzenie do ugody między stronami. Senatorowie wywiązali się z zadania, ponieważ – po kilkudniowych pertraktacjach – 26 marca doprowadzili do umowy, która za cenę wykupu w wysokości 12 tys. zł pozostawiała w rękach Proena sporne starostwo²⁴. Warto w tym miejscu dodać, że sam Działyński, który był obecny na sejmie, zmarł niecałe cztery miesiące po zakończeniu obrad²⁵.

Innym rodzajem aktywności senatorów było wypełnianie przez nich roli pośrednika między królem a posłami, polegające na bezpośrednim lub pośrednim ingerowaniu w prace izby poselskiej. Przychodzili oni do izby poselskiej wysyłani przez władcę lub przez własną izbę. Zjawiali się z gotowymi propozycjami, prośbami, służyli radą, starali się łagodzić ewentualne napięcia i konflikty. Wszystkie te działania posiadały jeden nadrzędny cel – wpływ na kierunek i przebieg obrad w izbie poselskiej. Liczba takich wizyt senatorskich na danym sejmie była uzależniona od wielu czynników i w głównej mierze była zależna od przebiegu samych obrad. Senatorów z Prus Królewskich również znajdziemy w tej roli. Warto przy tym podkreślić, iż generalnie nie sposób ustalić, jakimi kryteriami kierował się król, wysyłając tych, a nie innych senatorów do posłów. Na sejmie w 1638 r. w delegacji dotyczącej indygenatu i nobilitacji znalazł się wojewoda malborski Samuel Konarski²⁶. W następnym roku w takich delegacjach próbujących ratować rozchodzący się zjazd uczestniczył wojewoda pomorski Paweł Działyński, najpierw w asyście kasztelana trockiego i bełskiego, a następnie w większej grupie dziewięciu senatorów. Przekonywał posłów, żeby określony prawem czas sejmu chcieli prolongować²⁷ – co jak wiadomo ostatecznie

²¹ APGd, sygn. 300,29/124, k. 122, Recessus Comitiorum [...] 1641.

²² APGd, sygn. 300,29/125, k. 73v, Recessus [...] 1643; BUWr, Akc., 1949/440, k. 145, Diariusz sejmu [...] 1643.

²³ APGd, sygn. 300,29/125, k. 73v, Recessus [...] 1643. Według kanclerza wielkiego litewskiego proces między Proenem a Działyńskim stał się podłożem głębszego konfliktu między miastami pruskimi a szlachtą, co wpływało negatywnie na sejmiki generalne w Prusach Królewskich. Zob. A.S. Radziwiłł, op. cit., t. II, s. 349. O rozprawie sądowej pisał G. Lengnich, *Geschichte Der Preussischen Lande Königlich-Polnischen Theils Unter Der Regierung Vladislai IV*, t. VI, Gdańsk 1729, s. 201.

²⁴ APGd, sygn. 300,29/125, k. 75v, Recessus [...] 1643; A.S. Radziwiłł, op. cit., t. II, s. 349.

²⁵ *Urzędnicy Prus Królewskich...*, s. 136, nr 922.

²⁶ BUWr, Akc., 1949/439, k. 474v, Diariusz sejmu sześć niedzielnego 10 martii zaczętego [1638].

²⁷ APGd, sygn. 300,29/122, k. 129.

się nie udało. Na sejmie w 1640 r. również wojewoda Paweł Działyński w asyście trzech innych senatorów przekonywał posłów, aby udali się „na górę” do króla i senatu²⁸. Na burzliwym, z powodu planowanej bez zgody stanów wojny z Turcją, sejmie w 1646 r. król w dniu 16 listopada wysłał do izby poselskiej sześciu kasztelanów. Obok biskupa żmudzkiego Jerzego Tyszkiewicza do posłów zostali wydelegowani senatorowie koronni: biskup kujawski Wojciech Gniewosz, wojewoda rawski Andrzej Gembicki i pomorski Gerard Denhoff, kasztelan sieradzki Przemysław Bykowski i gdański Stanisław Kobierzycki²⁹. Oczywiście takie przykłady można by mnożyć.

Na tle senatorów koronnych z innych województw senatorowie z Prus Królewskich i Warmii raczej nie wyróżniali się podczas obrad sejmowych na tyle, żeby można było ich zaliczyć do nad wyraz aktywnych parlamentarzystów. Nie oznacza to, że nie potrafili w pewnym stopniu zdominować niektórych zjazdów. Najlepszym przykładem było wystąpienie biskupa chełmińskiego Kaspra Działyńskiego na sejmie w 1639 r., na którym sprawy wyznaniowe niejednokrotnie wpływały na przebieg obrad. Biskup w wygłaszanym wotum oskarżył władze miasta Torunia o uniemożliwienie mu odbycia uroczystej procesji w święto Bożego Ciała³⁰. „W zapale posunął się tak daleko, że radził dysydentów wykorzystać z Królestwa jako buntowników i burzycieli pokoju”³¹. Wystąpienie wzburzyło obecnych na sejmie dysydentów do tego stopnia, że posłowie udali się „na górę” i zażądali skarcenia Działyńskiego. W dość ostrej formie odpowiedział duchownemu hierarsze Janusz Radziwiłł, ale biskup nie zamierzał ustępować i dodawał: „Niech staną się katolikami, a wtedy nie będą urażani mymi słowy, którymi jawnie chciałem ugodzić w heretyków”³². 18 października sam wniósł w tej sprawie skargę w izbę poselskiej, co wywołało ożywioną dyskusję, która trwała trzy dni. Najbardziej gorliwi katolicy posłowie domagali się sądzenia władz Torunia w drodze procesu sumarycznego, nie zdołali jednak przekonać pozostałych posłów. Ostatecznie stanęło na tym, że król „exces ten sądzić będzie wedle władze swej do miast sobie należącej”³³ i jak zapisał kanclerz Radziwiłł: „obiecał pokierować nią wedle sprawiedliwości i słuszności”³⁴.

²⁸ BUWr, Akc, 1949/440, k. 30, *Diariusz sejmu* [...] 1640.

²⁹ BJ, sygn. 49, s. 164.

³⁰ Sprawa dotyczyła uroczystości religijnych w czerwcu 1639 r. Biskup chełmiński zażądał od magistratu wyrażenia zgody na przejście procesji w święto Bożego Ciała przez toruński rynek. Działyńskiemu odmówiono, „a nawet utartym zwyczajem przez zamknięcie rynku łańcuchami i zaciągnięcie straży pod bronią zmuszono biskupa do powrotu do kościoła św. Jana, co cała rodzina Działyńskich uważała za obrazę osobistą” - zob. T. Glemma, *Stosunki kościelne w Toruniu w stuleciu XVI i XVII na tle dziejów kościelnych Prus Królewskich*, Toruń 1934, s. 140.

³¹ Z. Trawicka, *Sejm z roku 1639*, „*Studia Historyczne*” 1972, R. 15, z. 4 (59), s. 572–573.

³² A.S. Radziwiłł, op. cit., t. II, s. 166. T. Kempa, *Konflikty wyznaniowe w Wilnie od początku reformacji do końca XVII wieku*, Toruń 2016, s. 414.

³³ BCz, sygn. 390, s. 442. Zob. też J. Dziągiewski, *O tolerancję dla zdominowanych. Polityka wyznaniowa Rzeczypospolitej w latach panowania Władysława IV*, Warszawa 1986, s. 134–135.

³⁴ A.S. Radziwiłł, op. cit., t. II, s. 166. Na marginesie, do ugody między biskupem chełmińskim a władzami Torunia doszło w 1643 r.

Senatorowie obecni na sejmie bez wątpienia interesowali się sprawami prowincji, którą reprezentowali. Pokazuje to choćby sejm w 1638 r., na którym miała być załatwiona ostatecznie sprawa ceł morskich. W niedzielę 11 kwietnia król zlecił konferencję wybranych senatorów z gdańszczanami. Wśród dwunastu obecnych dostojników był biskup warmiński Mikołaj Szyszkowski. Sesja nie doprowadziła jednak do rozwiązania kwestii spornych³⁵. Sprawa była na tyle istotna, że król powierzył Szyszkowskiemu prowadzenie dalszych negocjacji. Już następnego dnia biskup warmiński spotkał się z przedstawicielami stanów pruskich, którzy przedstawili swoje stanowisko³⁶. Nie było ono już tak konfrontacyjne, jak na poprzednim sejmie, ale również nie przyniosło rezultatu. Te działania nie uszły uwadze izbie poselskiej, ponieważ 13 kwietnia posłowie pytali, dlaczego władca z senatorami spotkali się z gdańszczanami, nie zapraszając na spotkanie posłów³⁷.

Rzecz jasna, senatorowie na forum sejmowym odnosili się również do innych bieżących spraw, na przykład w sprawie stworzenia floty. Na sejmie nadzwyczajnym w 1635 r. biskup warmiński Mikołaj Szyszkowski (obok prymasa Jana Wężyka i wojewody sandomierskiego Jerzego Ossolińskiego) zwracał uwagę na konieczność budowy floty morskiej, powołując się na doświadczenia ostatniej wojny ze Szwecją. Podobnych argumentów używał na sejmie w 1637 r. biskup chełmiński Jan Lipski. Zarówno w pierwszym, jak i w drugim przypadku ta sprawa nie znalazła uznania u posłów. Podobnie jak na sejmie w 1639 r., kiedy w tej sprawie wypowiadał się biskup chełmiński Kasper Działyński³⁸.

Reasumując, z powyższego rekonesansu, który co oczywiste nie wyczerpuje problematyki, rysuje się obraz grupy senatorskiej, która nie wyróżniała się ponadprzeciętną aktywnością wśród dostojników koronnych przybywających na sejm. Zasadniczo zarówno frekwencja, jak i udział w wotach senatorów z Prus Królewskich i Warmii nie odbiegały znacząco od zaobserwowanych aktywności dla całego senatu w części koronnej. Trudno doszukiwać się też wśród wspomnianych senatorów sejmowych graczy występujących na pierwszej linii politycznych inicjatyw czy rozgrywek. Raczej stanowili oni solidne, choć drugoplanowe ogniwo w strukturze parlamentarnej doby Władysława IV.

³⁵ BUWr, Akc., 1949/439, k. 471v-472, *Diariusz sejmu ... [1638]*; A. S. Radziwiłł, op. cit., t. II, s. 86

³⁶ G. Lengnich, op. cit., s. 141.

³⁷ BUWr, Akc., 1949/439, k. 472, *Diariusz sejmu ... [1638]*. Ostatecznie sejm uchwalił konstytucję *Cła morskie*, którą należy uznać za polityczną porażkę monarchy. Konstytucja wprawdzie wyznaczyła komisję poselsko-senatorską do załatwienia sporu, ale jednocześnie nie uchylała przywilejów prowincji pruskiej. Zob. *Volumina Constitutionum*, t. III: 1611-1640, vol. 2: 1627-1640, oprac. S. Grodziski, M. Kwiecień i A. Karabowicz, Warszawa 2013, s. 314-315.

³⁸ W. Czaplinski, *Polska a Bałtyk w latach 1632-1648. Dzieje floty i polityki morskiej*, Wrocław 1952, s. 85, 108, 128.

BIBLIOGRAFIA

Źródła archiwalne

Archiwum Główne Akt Dawnych

- Metryka Koronna: 180.

Archiwum Państwowe w Gdańsku

- Recesy Stanów Prus Królewskich: sygn. 300,29/113, sygn. 300,29/114, sygn. 300,29/118, sygn. 300,29/121, sygn. 300,29/122, sygn. 300,29/124, sygn. 300,29/125, sygn. 300,29/127, sygn. 300,29/128.

Biblioteka Jagiellońska, sygn. 49.

Biblioteka Kórnicka, sygn. 347.

Biblioteka Książąt Czartoryskich, sygn. 375, 390.

Biblioteka Narodowa

- Biblioteka Ordynacji Zamoyskich, sygn. 855, 858.

Biblioteka Uniwersytetu Wrocławskiego

- Zbiór Steinwehra: Akc. 1949/439, Akc. 1949/440.

Źródła drukowane

Dachnowski J. K., *Herbarz szlachty Prus Królewskich z XVII wieku*, Z rękopisów Biblioteki Kórnickiej i Biblioteki Narodowej odczytał, wstępem i przypisami opatrzył Z. Pentek, Kórnik 1995.

Radziwiłł A.S., *Pamiętnik o dziejach w Polsce*, t. I: 1632–1636, t. II: 1637–1646, oprac. A. Przyboś i R. Żelewski, Warszawa 1980.

Stanisława Oświęcima diariusz 1643–1651, wyd. W. Czermak, Kraków 1907.

Volumina Constitutionum, t. III: 1611–1640, vol. 2: 1627–1640, oprac. S. Grodziski, M. Kwiecień i A. Karabowicz, Warszawa 2013.

Opracowania

Bodniak S., *Działyński Stanisław, syn Stanisława*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. VI, Kraków 1948.

Czaplewski P., *Czema (Zehmen) Fabian (zm. 1636)*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. IV, Kraków 1938.

- *Elżanowski Łukasz, h. własnego*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. VI, Kraków 1948.
- *Senatorowie świeccy, podskarbiowie i starostowie Prus Królewskich w latach 1454–1772*, „Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu”, 1919–1921, R. 26–28.

Czapliński W., *Polska a Bałtyk w latach 1632–1648. Dzieje floty i polityki morskiej*, Wrocław 1952.

- *Senat za Władysława IV*, w: *Studia historyczne ku czci Stanisława Kutrzeby*, t. I, Kraków 1938.

Dąbrowski J. S., *Senat koronny. Stan sejmujący w czasach Jana Kazimierza*, Kraków 2000.

Domański A., *Frekwencja senatorów na sejmie zwyczajnym 1625 roku na tle porównawczym*, „Sprawozdania Opolskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk” 1982, Seria A, nr 19.

Dorobisz J., *Jakub Zadzik (1582–1642)*, Opole 2000.

- *Uczestnicy sejmku nadzwyczajnego z 1624 roku*, „Zeszyty Naukowe WSP w Opolu”, 1990, seria „Historia”, t. XXVII.

Dorobisz J., Kaczorowski W., *Sieradzanie – arcybiskupami gnieźnieńskimi za panowania Wazów: 1587–1668*, w: *1000 lat Archidiecezji Gnieźnieńskiej*, pod red. J. Strzelczyka i J. Górnego, Gniezno 200.

Dworaczek W., *Konarski Samuel h. Ossoria vel Kolczyk (zm. 1641)*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. XIII, Wrocław–Warszawa–Kraków 1967–1968.

Dzięgielewski J., *O tolerancję dla zdominowanych. Polityka wyznaniowa Rzeczypospolitej w latach panowania Władysława IV*, Warszawa 1986.

Filipczak-Kocur A., *Senatorowie i posłowie koronni na sejmie 1607 roku*, „Przegląd Historyczny”, 1985, t. LXXVI, z. 2.

- *Senatorowie i posłowie na sejmie »pacyfikacyjnym« w 1589 roku*, „Czasopismo Prawno-Historyczne”, 1982, t. XXXIV, z. 2.

Filipczak-Kocur A., Seredyka J., *Senatorowie na sejmach okresu wojny pruskiej ze Szwecją (1626–1629)*, „Sprawozdania Opolskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk” 1981, Seria A, nr 17.

Glemma T., *Stosunki kościelne w Toruniu w stuleciu XVI i XVII na tle dziejów kościelnych Prus Królewskich*, Toruń 1934.

Kaczorowski W., *Biskupi, wojewodowie i kasztelanowie krakowscy na sejmach za panowania Zygmunta III Wazy*, „Studia Historyczne” 1991, R. 34, z. 4 (135).

- *Senatorowie na sejmach 1587/88–1609*, „Zeszyty Naukowe WSP w Opolu”, 1990, seria „Historia”, t. XXVII.
- *Senatorowie na sejmie konwokacyjnym i elekcyjnym 1632 roku*, „Czasopismo Prawno-Historyczne”, 1983, t. XXXV, z. 1.

- Kempa T., *Konflikty wyznaniowe w Wilnie od początku reformacji do końca XVII wieku*, Toruń 2016.
- Korytko A., „Na których opiera się Rzeczpospolita”. *Senatorowie koronni za Władysława IV Wazy*, Olsztyn 2015.
- Lengnich G., *Geschichte Der Preussischen Lande Königlich-Polnischen Antheils Unter Der Regierung Vladislai IV*, t. VI, Gdańsk 1729.
- Makarczyk I., *Warmia w okresie rządów biskupa Mikołaja Szyszkowskiego (1633–1643)*, Olsztyn 2017.
- Ochmann S., *Frekwencja senatorów na sejmach za panowania Jana Kazimierza Wazy (1649–1668)*, „Zeszyty Naukowe WSP w Opolu”, 1988, seria „Historia” t. XXVI.
- Ochmann-Staniszevska S., Staniszevski Z., *Sejm Rzeczypospolitej za panowania Jana Kazimierza Wazy. Prawo – doktryna – praktyka*, t. II, Wrocław 2000.
- Seredyka J., *Aktywność senatorów wielkopolskich na sejmach drugiej połowy panowania Zygmunta III Wazy (1611–1632)*, „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej”, 1981, z. 18.
- *Biskupi na sejmach za panowania Zygmunta III Wazy*, w: *Jezuicka Ars Historica. Prace ofiarowane Księdzu Profesorowi Ludwikowi Grzebienowi SJ*, red. M. Ingot, S. Obirek, Kraków 2001.
 - *Biskupi – podkanclerzowie i kanclerze na sejmach Zygmunta III i Władysława IV Wazów*, w: *Przeszłość odległa i bliska. Marcelemu Kosmanowi w sześćdziesiątą rocznicę urodzin*, red. K. Robakowski i inni, Poznań 2000.
 - *Parlamentarzyści drugiej połowy panowania Zygmunta III Wazy*, Opole 1989.
 - *Senatorowie duchowni a sprawy państwa w pierwszej połowie XVII wieku. Stan badań i postulaty*, w: *Pamiętnik XVI Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich*, t. III, cz. 1: *Przełomy historii*, red. K. Ruchniewicz, J. Tyszkiewicz, W. Wrzesiński Toruń 2002.
 - *Senatorowie na sejmach 1629–1632*, „Zeszyty Naukowe WSP w Opolu” 1980, seria „Historia”, t. XVI.
 - *Senatorowie na sejmach z lat 1611–1623*, „Zeszyty Naukowe WSP w Opolu” 1990, seria „Historia” t. XXVII.
 - *Udział arcybiskupów gnieźnieńskich w sejmach epoki polskich Wazów: 1587–1668*, w: *1000 lat Archidiecezji Gnieźnieńskiej*, red. J. Strzelczyk i J. Górny, Gniezno 2000.
- Urzednicy Prus Królewskich XV–XVIII wieku. Spisy*, oprac. K. Mikulski, Wrocław–Warszawa–Kraków 1990.
- Trawicka Z., *Sejm z roku 1639*, „Studia Historyczne”, 1972, R. 15, z. 4 (59).